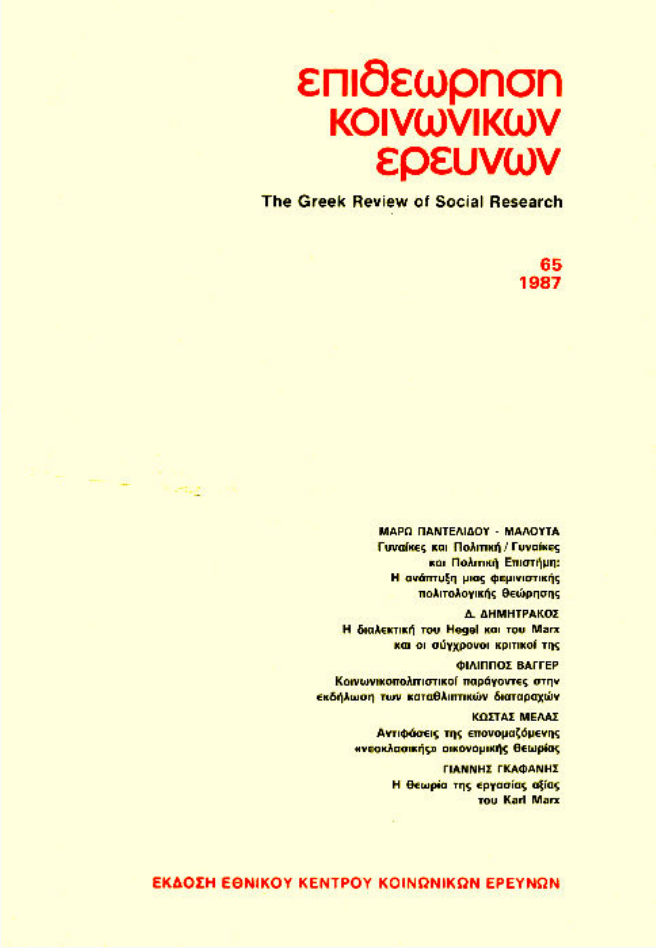
ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 65 (1987)

65



Η θεωρία της εργασίας αξίας του Karl Marx

Γιάννης Γκαφάνης

doi: 10.12681/grsr.651

Copyright © 1987, Γιάννης Γκαφάνης

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Γκαφάνης Γ. (1987). Η θεωρία της εργασίας αξίας του Karl Marx. *The Greek Review of Social Research*, *65*, 92–109. https://doi.org/10.12681/grsr.651

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 28/03/2024 18:09:39

*Γιάννης Γκαφάνης**

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΞΙΑΣ ΤΟΥ KARL MARX

Στην εργασία, με την προβολή του στόχου και των μεθόδων της, μέσα από μια αυτοκατευθυνόμενη δραστηριότητα (ενέργεια) —δηλαδή μέσα από μια εσχατολογική προβολή— η συνείδηση θέτει ως στόχο της να ξεπεράσει την απλή προσαρμογή στο περιβάλλον (...) επιτυγχάνοντας αλλαγές στη φύση οι οποίες δεν θα μπορούσαν να προέρχονται από τη φύση. Όταν η υλοποίηση γίνεται αρχή μεταλλαγής και ανακαίνισης της φύσης, συμβάλλοντας (σε αυτό) με ώθηση και κατεύθυνση, η συνείδηση δεν μπορεί πια να είναι ένα επιφαινόμενο. Αυτό το συμπέρασμα αποκαλύπτει τη διαφορά ανάμεσα στον διαλεκτικό και τον μηχανιστικό υλισμό.

GEORG LUKACS, «The Dialectics of Labor: Beyond Causality and Teleology», *Telos* (1970)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όλες οι θεωρίες της αξίας, εκτός από τη μαρξιστική, ασχολούνται με την ερμηνεία των τιμών. Η θεωρία του Marx, σε αντίθεση με όλες τις άλλες θεωρίες, έχει τόσο μικρή σχέση με τις τιμές ώστε στην πραγματικότητα είναι πολύ δύσκολο να υποστηρίξει κανείς ότι έχει καν σχέση με αυτές.

Αλλά εάν η θεωρία της εργασίας αξίας του Marx δεν είναι θεωρία για τις τιμές, τότε τι αφορά; Εάν δεν αναφέρεται στην εξήγηση των τιμών, σε τι αναφέρεται; Η απάντηση είναι εύκολη. Προσπαθεί να αναλύσει την εκμετάλλευση

* Πολιτολόγος, Δρ Πολιτικών Επιστημών, Γ.Γ. της Ελληνικής Εταιρίας Πολιτικής Επιστήμης.

της εργασίας στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος. Είναι μια θεωρία όχι των τιμών, αλλά για τη φύση της εκμετάλλευσης σε μια κοινωνία βασισμένη στην ατομική ιδιοκτησία, δηλαδή την καπιταλιστική εκμετάλλευση. Δεν μπορούμε να αντιληφθούμε επαρκώς την καπιταλιστική κοινωνία και την εκμετάλλευση χωρίς θεωρία της αξίας. Αυτό συμβαίνει επειδή στο καπιταλιστικό σύστημα παράγονται εμπορεύματα τα οποία ανταλλάσσονται στην αγορά. Κατά συνέπεια, πρέπει να υπάρχουν κανόνες που να ρυθμίζουν την ανταλλαγή. Ειδάλλως θα ήταν αδύνατον να συμφωνήσει κανείς για παράδειγμα ότι η Χ ποσότητα καλαμποκιού ισούται με την Ψ ποσότητα σιδήρου. Σύμφωνα με τον Marx υπάρχει πράγματι μια ιδιότητα η οποία είναι κοινή τόσο στην ποσότητα καλαμποκιού όσο και στην ποσότητα σιδήρου, και η οποία είναι ίση και στις δύο ποσότητες. Η αναζήτηση αυτής της ιδιότητας καθίσταται το πρόβλημα του Κεφαλαίου. Για τον Marx, αυτή η ιδιότητα δεν μπορεί να είναι «ούτε η γεωμετρική, χημική ή οποιαδήποτε άλλη φυσική ιδιότητα των εμπορευμάτων», ούτε είναι η αξία χρήσης. Έτσι, «...έχουν μόνο μια κοινή ιδιότητα, το γεγονός ότι είναι προϊόντα της εργασίας».[1] Το στοιχείο που διέπει την ανταλλαγή τους είναι το μέγεθος της εργασίας, σε μονάδες χρόνου, που απαιτήθηκε για την παραγωγή αντικειμένων.

Το άρθρο αυτό είναι μια σύντομη ανάλυση της θεωρίας της αξίας του Marx. Πρέπει να τονίσω σ' αυτό το σημείο ότι η θεωρία του αφορά μόνο τις καπιταλιστικές κοινωνίες και όχι οποιεσδήποτε άλλες. Μια κοινωνική και οικονομική θεωρία (και ιδιαίτερα η θεωρία της εργασίας αξίας) ισχύει μόνο σε σχέση με τις αντικειμενικές συνθήκες τις οποίες καλείται να επεξηγήσει, και χρειάζεται ανασύνθεση εάν πρόκειται να εφαρμοστεί σε διαφορετικά οικονομικά συστήματα (είτε του παρελθόντος είτε του μέλλοντος).[2]

Επειδή η επιρροή του Smith και κυρίως του Ricardo στη θεωρία της εργασίας αξίας του Marx είναι σημαντική, θα ξεκινήσω με μια εισαγωγή στη θεωρία της εργασίας αξίας όπως αναπτύχθηκε από την κλασική οικονομική παράδοση. Μετά, θα προχωρήσω στην ανάλυση της μαρξιστικής θεωρίας.

Αυτό το εισαγωγικό κεφάλαιο είναι αναγκαίο για έναν ακόμη λόγο. Αρκετοί μαρξιστές πιστεύουν ότι το Κεφάλαιο είναι κατά κάποιον τρόπο η κριτική του Marx πάνω στην κλασική πολιτική οικονομία γενικά, και στους Smith και Ricardo ειδικότερα. Έτσι, αυτός είναι ένας επιπρόσθετος λόγος, ο οποίος καθιστά αναγκαία την εισαγωγή αυτή.

---

1. Karl Marx, *Capital*, τ. I, σ. 45, Μόσχα (1977).
2. Βλ. Ben Fine, *Marx's Capital*, σ. 23.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

(Η θεωρία της εργασίας αξίας στην κλασική οικονομική παράδοση)

Η αναζήτηση μιας θεωρίας σχετικής με το σχηματισμό της Αξίας ανάγεται στην εποχή του Αριστοτέλη. Ήταν ενδιαφέρουσα τόσο για θεωρητικούς όσο και για πρακτικούς λόγους. Από θεωρητική άποψη, αναζητούσαν ένα κοινό χαρακτηριστικό το οποίο θα καθιστούσε τα ανταλλασσόμενα εμπορεύματα ποσοτικά συγκρίσιμα παρ' όλες τις διαφορές τους σε ποιότητα. Το πρακτικό πρόβλημα αφορούσε το θέμα της «δίκαιης τιμής». Με άλλα λόγια, οι διανοούμενοι της προκαπιταλιστικής περιόδου προσπαθούσαν να εξηγήσουν πώς θα μπορούσε να καθοριστεί μια δίκαιη τιμή για ένα αντικείμενο. Επιπλέον, αυτό είχε άμεση σχέση με ένα άλλο ερώτημα, εάν ήταν νόμιμος ο δανεισμός χρημάτων με τόκο, και αν ναι, για ποιους λόγους. Είναι εμφανές ότι το πρόβλημα της «δίκαιης τιμής» και του τόκου μπορούσε να εξηγηθεί μόνο με τον καθορισμό της «πραγματικής» αξίας του εμπορεύματος και του τρόπου καταμέτρησής της.

Η ιδέα ότι η αξία ενός αντικειμένου μπορεί να καταμετρηθεί με το ποσό της εργασίας που αναλώθηκε για την παραγωγή του, είχε αναπτυχθεί από διάφορους διανοούμενους πριν από τον 18ο αιώνα. Κατ' αρχήν, προβλήθηκε σαν όπλο της ανερχόμενης αστικής τάξης κατά των αριστοκρατών γαιοκτημόνων. Κατά την εκδοχή των William Petty και John Locke, νομιμοποίησε την ατομική ιδιοκτησία των επιχειρηματιών και εξεθείαζε την «εργασία» μιας νέας παραγωγικής τάξης η οποία έκανε αγώνες κατά των παρασίτων.[3]

Αυτός ο νέος τρόπος σκέψης ανταποκρινόταν φυσικά στις τεράστιες αλλαγές της κοινωνίας και της οικονομίας. Η αγροτική οικογένεια που παρήγαγε προϊόντα για τις ανάγκες της δεν τα έβλεπε ως εμπορεύματα που θα πωλούνταν στην αγορά· η εργασία της δεν ήταν μια αφηρημένη έννοια καταμετρημένη ως χρόνος εργασίας, αλλά οικογενειακή λειτουργία.

Όπως όμως η κοινωνική πραγματικότητα άλλαζε, παράλληλα μετεβάλλετο και η κοινωνική συνείδηση. Οι φυσιοκράτες (physiocrats), καθιστώντας τη γη πηγή αξίας, ανταποκρίθηκαν θεωρητικά σε μια κοινωνία που γινόταν περισσότερο εμπορική αλλά στην οποία η γεωργία παρέμεινε ακόμη καθοριστική.[4]

---

3. Βλ. Isaac Llyich Rubin, *A History of Economic Thought*, σ. 64-78, Ink Links Ltd (1979).

4. *ό.π.*, σ. 101-150 (πιο σημαντικές οι σελίδες 107-117).

Ο Adam Smith και ο Ricardo, από τη σκοπιά μιας περισσότερο ανεπτυγμένης οικονομίας, ανέλυσαν τη νέα ιστορική κατάσταση όπως ήταν μετά την έναρξη της βιομηχανικής επανάστασης. Σε μια κοινωνία στην οποία η παραγωγή και η ανταλλαγή γίνονται ολοένα και πιο σύνθετες, έπρεπε να υπάρξει μια μορφή ισοτιμίας που να διευκολύνει τη διακίνηση των εμπορευμάτων. Έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος αποτίμησης της αξίας μιας καρέκλας και πενήντα κιλών σταριού έτσι ώστε το καθένα από αυτά να μπορεί να πουληθεί ανεξάρτητα από το άλλο, αλλά σε μια τιμή ίση με τη σχετική αξία τους. Το στοιχείο αυτής της ισοτιμίας, είπαν ο Ricardo και ο Smith, ήταν η εργασία. Τόσο η καρέκλα όσο και το στάρι είχαν ένα κοινό σημείο: η παραγωγή τους απαιτούσε κάποιον χρόνο και γι' αυτό η αξία τους μπορούσε να καθοριστεί με βάση το χρόνο εργασίας που απαιτήθηκε για το καθένα. Έτσι, οι κλασικοί θεωρούσαν την εργασία ως μέτρο ισοτιμίας που έδινε τη δυνατότητα σε κάποιον να εκλαμβάνει δύο διαφορετικά εμπορεύματα ως ίσης αξίας.

Ο Adam Smith ανέπτυξε τη «θεωρία της εργασίας αξίας» στο βιβλίο του *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776). Η εργασία του Smith είναι κυρίως αφιερωμένη στο ερώτημα πώς αυξάνεται ο εθνικός πλούτος και πώς μπορεί να αποτιμηθεί αντικειμενικά, ανεξάρτητα από τις διακυμάνσεις στις τιμές. Ο τρόπος εκτίμησης της αξίας ενός προϊόντος εξαρτάτο, κατ' αυτόν, από το πώς υπολογιζόταν το εθνικό προϊόν. Έκανε διάκριση μεταξύ της αξίας χρήσης ενός αντικειμένου και της αξίας ανταλλαγής του. Όμως υποστήριξε ότι η αξία ανταλλαγής δεν είναι ίδια με την πραγματική αξία του εμπορεύματος. Έτσι, είναι αναγκαίο να εξηγηθεί σε ποιες περιπτώσεις οι τιμές ανταποκρίνονται στην «πραγματική» αξία και τι προκαλεί τη διαφοροποίησή τους.

Η «πραγματική» ή «φυσική» αξία ενός προϊόντος, συνεχίζει ο Smith, ισούται με την ποσότητα της εργασίας που απαιτήθηκε για την παραγωγή του. Αυτή ήταν η αιτία, σύμφωνα με τη θεωρία του, που στις πρωτόγονες κοινωνίες τα εμπορεύματα ανταλλάσσονταν βάσει του χρόνου εργασίας. Όμως στις σύγχρονες κοινωνίες προστέθηκαν και άλλοι παράγοντες, εκτός από την εργασία, όπως το κεφάλαιο και η γη. Έτσι, η αξία ή η «φυσική τιμή» ενός εμπορεύματος συμπεριλαμβάνει το χρόνο εργασίας που απαιτήθηκε για την παραγωγή του, ένα μέρος του αναλωθέντος κεφαλαίου και το στοιχείο του ενοικίου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα με τον Smith, η κατανομή των κερδών μεταξύ γαιοκτημόνων, εργαζομένων και επιχειρηματιών είναι σύμφωνη με τους φυσικούς νόμους.[5]

Ο Ricardo ανέπτυξε τη θεωρία του στο βιβλίο *Principles of Political Economy and Taxation* (1817). Οι προβληματισμοί του ήταν διαφορετικοί

5. Βλ. A Smith, *The Wealth of Nations*, εκδ. A. Skinner, σ. 133-150, Penguin Books.

κατά κάποιον τρόπον από εκείνους του Smith, παρόλο που χρησιμοποίησε τις ίδιες μεθόδους ανάλυσης. Ενδιαφερόταν περισσότερο να αναλύσει τη βάση της κατανομής του πλούτου μεταξύ των διαφόρων τάξεων. Ισχυρίστηκε ότι η τιμή οποιουδήποτε εμπορεύματος εκφράζεται με εργασιακές μονάδες* αλλά αποδέχτηκε ότι ένας τέτοιος υπολογισμός ήταν ακατόρθωτος για τις ανεπτυγμένες οικονομίες. Όμως αντέφασκε όταν επέμενε στην εξάρτηση των τιμών από την εργασία αφ' ενός και αφ' ετέρου στην τάση των συντελεστών κέρδους να εξισώνουν τις ανομοιότητες στους διαφορετικούς κλάδους παραγωγής.[6]

Η αντίφαση είναι εμφανής γιατί το ύψος κεφαλαίου ανά εργασιακή μονάδα δεν είναι το ίδιο μεταξύ των διαφόρων κλάδων της βιομηχανίας, και ως εκ τούτου είναι αδύνατον να υπάρξει ομοιόμορφο ποσοστό κέρδους εάν οι τιμές είναι ανάλογες προς την απαιτούμενη εργασία. Νομίζω όμως ότι ο Ricardo δεν θεωρούσε τη θεωρία της εργασίας αξίας τόσο σημαντική όσο ο Marx.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Marx θεωρούσε τις θεωρίες του Smith και του Ricardo ως μοντέλα μη προκατειλημμένης ανάλυσης, που αποσκοπούσαν στη χωρίς συναισθηματισμούς ανακάλυψη των πραγματικών μηχανισμών της κοινωνικής ζωής. Όμως θεωρούσε ταυτόχρονα την ανάλυσή τους ασαφή. Φυσικά σε μια οικονομία, που συνεχώς γίνεται πιο κοινωνική[7] και όπου οι παραγωγοί λειτουργούσαν ως ανεξάρτητες ιδιωτικές μονάδες, έπρεπε να υπάρξει μια ισοτιμία που θα διευκόλυνε την ανταλλαγή. Αλλά υπήρχαν περισσότερα πράγματα τα οποία και για τα δύο εμπορεύματα ήταν κοινά: το ότι παράγονταν και ανταλλάσσονταν μέσα στα πλαίσια της ανθρώπινης συνεργασίας, καθώς και το γεγονός ότι ικανοποιούσαν ανθρώπινες ανάγκες. Αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά αγνοήθηκαν στην ανάλυση του Smith και του Ricardo.

Έτσι, ο Smith και ο Ricardo, σύμφωνα με τον Marx, εξήγησαν πώς δύο διαφορετικά εμπορεύματα είχαν σχέση μεταξύ τους όσον αφορά τη γενικότερη ισοτιμία του χρόνου εργασίας, αλλά δεν αναρωτήθηκαν ποτέ γιατί η χρησιμότητα έπρεπε να τεθεί σε τέτοια πλαίσια.[8]

Η θεωρία της εργασίας αξίας εκτιμάται ως επί το πλείστον σαν κληροδότημα της κλασικής σχολής της οικονομίας και ιδιαίτερα του Ricardo. Αλ-

---

* Πίστευε ότι οι μηχανές πρέπει να συμπεριληφθούν στην ποσότητα της εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή ενός εμπορεύματος.

6. Βλ. Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, εκδ. R.M. Hartwell, σ. 55-90, Penguin Books.

7. Ήταν αυξανόμενα κοινωνικό υπό την έννοια ότι απαιτούσε ένα πολύπλοκο εθνικό και ίσως ακόμη ένα διεθνές σύστημα καταμερισμού της εργασίας.

8. Βλ. Karl Marx, *Capital*, I, σ. 84-85, Μόσχα (1977).

λά η θεωρία της εργασίας αξίας δεν είναι ακριβώς η θεωρία της αξίας του Ricardo. Ο Ricardo είχε πάντα κατά νου την αξία ανταλλαγής, τη σχετική αξία. Ο Marx, όμως, ήταν αυτός που έδωσε έμφαση στην ιδέα της αξίας ως εργασίας. Πιθανόν ο Ricardo να επανήλθε προς αυτή την κατεύθυνση μία ή δύο φορές, αλλά δεν ασχολήθηκε επαρκώς. Όπως ισχυρίζεται ο Veblen, η εργασία είναι τόσο σημαντική στη θεωρία της αξίας του Marx όσο θεωρείται το «πνεύμα» η απόλυτη αλήθεια στη θεωρία του Hegel.[9] Ίσως γι' αυτό ο Marx δεν αποδίδει καμιά αξία σε ένα εμπόρευμα που δεν παράγεται από την εργασία. Υπάρχουν αγαθά που έχουν τιμή (όπως η γη, τα δάση) αλλά όχι αξία. Μόνο τα αγαθά που «ενέχουν» εργασία έχουν αξία.[10]

2. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΟΥ MARX

Ο Marx έφτασε στον δικό του ορισμό της θεωρίας της αξίας μέσα από διαφορετικά στάδια. Ξόδεψε αρκετά χρόνια αλλάζοντας, συμπληρώνοντας και διορθώνοντας τη θεωρία του. Όπως υποστηρίζει ο Ernest Mandel, ακόμη και στο *Economic and Philosophic Manuscripts* και στο *Holy Family*, πίστευε ότι η θεωρία της αξίας του Ricardo ήταν λανθασμένη. Σύμφωνα με τον Marx, ο Ricardo δεν κατάφερε να εξηγήσει την έλλειψη συνεχούς εξισορρόπησης προσφοράς και ζήτησης και ως εκ τούτου τις οικονομικές κρίσεις, αλλά η θεωρία του ήταν και ηθικά ύποπτη γιατί υποστήριζε ότι η φυσική αξία της ανθρώπινης εργασίας καθορίζεται από το βιοτικό επίπεδο.[11]

Όμως, από το 1845 είχε αρχίσει να αναθεωρεί τις απόψεις του.* Μέχρι το 1846 είχε ήδη αποδεχθεί –εν μέρει τουλάχιστον– τη θεωρία της εργασίας-αξίας. Στο βιβλίο του *The German Ideology* ισχυρίζεται ότι ο Stirner:

---

9. Βλ. Thorstein Veblen, *The Place of Science in Modern Civilization*, σ. 420, Νέα Υόρκη (1919).

10. *Capital*, I, σ. 47, 114-115, 227.

11. Βλ. Ernest Mandel, *The Formation of the Economic Thought of Karl Marx*, σ. 40-44, N.L.B. (1977).

* Σύμφωνα με τον Mandel, η επίσκεψη του Marx στην Αγγλία στις αρχές του 1845 τον «βοήθησε» να αλλάξει άποψη. Στην Αγγλία οι συντηρητικοί οικονομολόγοι πίστευαν ότι η θεωρία του Ricardo ήταν κοινωνικά επικίνδυνη γιατί άφηνε τους εργάτες να πιστεύουν ότι η ιδιοκτησία θα έπρεπε να ανήκει στην εργατική τάξη. Ο Marx μέχρι τότε πίστευε ότι ο Ricardo ήταν «κυνικός». Όμως τώρα «...ήταν αδύνατο να μην εκπλαγεί από την εγκατάλειψη της θεωρίας της αξίας του Ricardo –(πράξης) κυνικής κατά ένα διαφορετικό τρόπο– για χάρη της διατήρησης της κοινωνικής τάξης...» (Mandel, *The Formation of the Economic Thought of K. Marx*, σ. 45).

«δεν έχει μάθει από τον ανταγωνισμό ούτε το γεγονός (...) ότι στα πλαίσιά του (του ανταγωνισμού) η τιμή του ψωμιού καθορίζεται από το κόστος παραγωγής και όχι από την ιδιοτροπία του φούρναρη».[12]

Αλλά επίσης αναφέρει στην ίδια εργασία ακόμη πιο ξεκάθαρα ότι:

«...ακόμη και όσον αφορά τα κέρματα, (η τιμή τους) καθορίζεται αποκλειστικά από το κόστος παραγωγής, δηλαδή την εργασία».[13]

Όταν ο Marx έγραψε το βιβλίο *The Poverty of Philosophy* είχε ήδη αποδεχθεί πλήρως τη θεωρία της εργασίας αξίας. Χρησιμοποίησε τη θεωρία του Ricardo και ταυτόχρονα ξεχώρισε τη δική του από εκείνη του Ricardo.[14] Από τότε σε μεταγενέστερες εργασίες «...ο Marx συνεχώς γυρίζει σ' αυτήν την ίδια αρχή».[15] Αυτό συμβαίνει ακόμη και στο *Κεφάλαιο* όπου η θεωρία του έχει πλέον την τελική της μορφή.

Η θεωρία της αξίας (και η ανάλυση των σχέσεων η οποία συμπεριλαμβάνεται) ως σημείο εκκίνησης της ανάλυσης του καπιταλισμού

Το γεγονός ότι ο Marx άρχισε τη μελέτη του Καπιταλιστικού Τρόπου Παραγωγής με τη θεωρία της αξίας, και το γεγονός ότι αυτή η θεωρία αρχίζει με ανάλυση των εμπορευμάτων έχει ουσιαστική μεθοδολογική σημασία:

α. Όπως έχει ήδη αναφερθεί η καπιταλιστική παραγωγή καταλήγει σε εμπορεύματα τα οποία ανταλλάσσονται στην αγορά. Πρέπει συνεπώς να υπάρχουν κανόνες που διέπουν τη διακίνηση αυτών των εμπορευμάτων. Έτσι, για την κατανόηση της καπιταλιστικής παραγωγής (και, ως εκ τούτου, της καπιταλιστικής κοινωνίας) χρειαζόμαστε μια θεωρία της αξίας. Αλλά μόνο τα εμπορεύματα έχουν αξία ανταλλαγής. Γι' αυτό, η θεωρία της αξίας πρέπει να ξεκινήσει με ανάλυση του εμπορεύματος.

β. Η διαλεκτική μέθοδος έρευνας που χρησιμοποίησε στο *Κεφάλαιο* εξετάζει τα κοινωνικά φαινόμενα και την εξέλιξή τους. Καθώς ο καπιταλισμός αναπτύχθηκε μέσα από την απλή παραγωγή εμπορευμάτων, είναι ίσως καλύτερα να ξεκινήσουμε απ' αυτό το σημείο. Εκτός τούτου, σύμφωνα με τον Λένιν «...η μικρής κλίμακας παραγωγή δημιουργεί τον καπιταλισμό και την αστική τάξη συνεχώς, κάθε μέρα, κάθε ώρα, αυτόματα και σε μεγάλη κλίμακα».[16]

---

12. K. Marx, *The German Ideology*, σ. 404.
13. *ό.π.*, σ. 437.
14. Βλ. Ernest Mandel, *ό.π.*, σ. 46.
15. *ό.π.*, σ. 50.
16. V.I. Lenin, «Left-Wing Communism – An Infantile Disorder», *Collected Works*, τ. 31, σ. 24.

γ. Ο ίδιος ο καπιταλισμός είναι η παραγωγή εμπορευμάτων στην πλέον ανεπτυγμένη μορφή του. Έτσι, το εμπόρευμα είναι το βασικό οικονομικό κύτταρο από το οποίο προέρχεται ο συνολικός πολύπλοκος οργανισμός του καπιταλισμού. Έτσι, για να κατανοήσουμε τον καπιταλισμό πρέπει να αναλύσουμε κατ' αρχήν το πρωταρχικό κύτταρό του (το εμπόρευμα).

δ. Τα προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας δεν είναι τα μόνα που λαμβάνουν τη μορφή του εμπορεύματος στο καπιταλιστικό σύστημα αλλά επίσης και αυτή η ίδια η εργατική δύναμη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ καπιταλιστών και εργαζομένων λαμβάνουν τη μορφή σχέσεων εμπορευμάτων. Γι' αυτό, αν θέλουμε να εξηγήσουμε τη φύση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, είναι αναγκαίο να εξετάσουμε κατ' αρχήν τη γενικότερη μορφή με την οποία εμφανίζονται αυτές οι σχέσεις στην «επιφάνεια» της κοινωνίας.

Η διπλή μορφή της αξίας ενός αγαθού

Γενικά, ένα εμπόρευμα είναι προϊόν εργασίας, παραγόμενο για να ανταλλαγεί στην αγορά. Η διαφορά μεταξύ εμπορεύματος και προϊόντος που παρήχθη για ατομική κατανάλωση είναι ότι το εμπόρευμα δεν ικανοποιεί ορισμένες ανάγκες αλλά προορίζεται για να ανταλλαγεί με κάτι άλλο. Στην αρχή του *Κεφαλαίου* ο Marx αναφέρει ότι κάθε χρήσιμο αντικείμενο πρέπει να το εξετάσει κανείς τόσο από ποιοτική όσο και από ποσοτική άποψη: ή πρέπει να δούμε τις ιδιότητες που το καθιστούν χρήσιμο, όπως του ψωμιού, των ενδυμάτων, των επίπλων κλπ. ή το μέγεθος της εργασίας, οποιουδήποτε είδους, που απαιτήθηκε για την παραγωγή του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα εμπορεύματα έχουν διπλή αξία: α) την αξία χρήσεως και β) την αξία ανταλλαγής.*

α. Η αξία χρήσεως ενός αγαθού

Η χρησιμότητα ενός πράγματος και η ικανότητά του να ικανοποιεί ορισμένες ανθρώπινες ανάγκες, καλείται «αξία χρήσεως». Όπως αναφέρει ο Marx, «...η φύση τέτοιων αναγκών, ανεξάρτητα από το αν εκπηγάζουν από το στομάχι ή από την κομψότητα, δεν έχει καμιά διαφορά».[17] Εάν ικανοποιεί κάποια

* Ο Marx πίστευε ότι «...η ανάλυση των εμπορευμάτων σύμφωνα με τις δύο όψεις τους, την αξία χρήσης και την αξία ανταλλαγής (...) είναι αποτέλεσμα μελέτης ενάμιση αιώνα από την κλασική σχολή πολιτικής οικονομίας, η οποία αρχίζει από τον William Petty στην Αγγλία και τον Boisquillebert στη Γαλλία και τελειώνει με τον Ricardo στην προηγούμενη χώρα και τον Sismondi στην τελευταία» (βλ. Marx, «Notes on the history of the theory of Commodity», στο βιβλίο του *Contribution to the critique of Political Economy*, σ. 56).

17. *Capital*, I, σ. 43.

ανθρώπινη ανάγκη, έχει αξία χρήσεως. Γενικά μπορούμε να διαιρέσουμε την αξία χρήσεως σε δύο βασικά είδη: 1) καταναλωτικά εμπορεύματα και 2) μέσα παραγωγής που χρησιμοποιούνται για να παράγουν αυτά που χρειάζονται οι άνθρωποι. Η αξία χρήσεως είναι μια αέναη κατηγορία που υπάρχει σε κάθε κοινωνία. Αυτό συμβαίνει γιατί τα προϊόντα έχουν την ιδιότητα να ικανοποιούν τις ανθρώπινες ανάγκες ανεξάρτητα από το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα. Όμως, ταυτόχρονα, η αξία χρήσεως είναι μια ιστορική κατηγορία, γιατί καθορίζεται από το γεγονός ότι η χρησιμότητα ενός πράγματος καθίσταται μεγαλύτερη όσο αναπτύσσεται η επιστήμη, η τεχνολογία και η παραγωγή. Γενικά, η χρησιμότητα ενός εμπορεύματος καθορίζει την αξία χρήσης, την οποία αντιλαμβάνεται κανείς μόνο στην τελική κατανάλωση. Παρά το γεγονός ότι η αξία χρήσεως είναι αναγκαία, δεν είναι η καθοριστική ιδιότητα του εμπορεύματος:

> «Ας υποθέσουμε ότι έχουμε ένα εμπόρευμα του οποίου η αξία χρήσεως είναι ίδια με του διαμαντιού. Δεν μπορούμε να πούμε κοιτάζοντας το διαμάντι ότι είναι εμπόρευμα. Όταν χρησιμεύει ως αξία χρήσεως, αισθητική ή μηχανική (...) είναι ένα διαμάντι και όχι ένα εμπόρευμα...»[18]

Η αξία χρήσης ενός εμπορεύματος «...δεν έχει σχέση με το μέγεθος της εργασίας που απαιτήθηκε για να του προσδοθούν οι χρήσιμες ιδιότητές του».[19] Αλλά, όπως αναφέρει ο Marx, χρησιμεύει μόνο «...για να προμηθεύσει υλικό για ειδική μελέτη της εμπορευματολογικής γνώσεως των εμπορευμάτων».[20] Έτσι, η αξία ανταλλαγής είναι η ουσία του εμπορεύματος, «...ο θεμελιακός νόμος της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας».[21]

β. Αξία ανταλλαγής

Όταν συγκρίνουμε μεταξύ τους διάφορα αντικείμενα κατά την πορεία της ανταλλαγής, η αξία τους προσλαμβάνει τη μορφή αξίας ανταλλαγής. Κατά συνέπεια κάθε προϊόν της εργασίας το οποίο έρχεται στην αγορά για ανταλλαγή, έχει αξία ανταλλαγής. «Για να καταστεί ένα προϊόν εμπόρευμα πρέπει να μετατρέπεται σε ένα άλλο, το οποίο θα του χρησιμεύει ως αξία χρήσης, διαμέσου της ανταλλαγής».[22] Με άλλα λόγια, ένα εμπόρευμα δεν πρέπει μόνο να ικανοποιεί μια ανθρώπινη ανάγκη, αλλά επίσης και να ανταλλάσσεται στην αγορά. Είναι τα εμπορεύματα με διαφορετικές αξίες-χρήσεις που ανταλ-

18. K. Marx, *Contribution to the Critique of Political Economy*, σ. 20.
19. *Capital*, I, σ. 44.
20. *ό.π.*, σ. 44.
21. *Contribution to the Critique...*, σ. 62.
22. *Capital*, I, σ. 48.

λάσσονται. Αυτό συμβαίνει επειδή δεν υπάρχει κανένας λόγος ανταλλαγής ενός πράγματος με κάποιο άλλο, το οποίο είναι ακριβώς το ίδιο. Συγχρόνως μια τέτοια ανταλλαγή είναι αδύνατη εκτός αν αυτά τα διαφορετικά αντικείμενα είναι δυνατόν να συγκριθούν μεταξύ τους. Με άλλα λόγια, πρέπει να έχουν ξεκάθαρη αξία χρήσης. Συνεπώς, πρέπει να έχουν (και όντως έχουν) κάτι κοινό, διαφορετικά δεν θα ήταν δυνατόν να καταμετρηθεί η αξία ανταλλαγής. Ο Marx στη θεωρία της αξίας της εργασίας υποστηρίζει ότι ο κοινός παρονομαστής για τη μέτρηση της αξίας ενός εμπορεύματος είναι ο χρόνος εργασίας. Το κοινό στοιχείο το οποίο προσμετρά την αξία ανταλλαγής ενός εμπορεύματος είναι ο χρόνος εργασίας. Σύμφωνα με τον Marx

> «...το μέγεθος της αξίας εκφράζει (...) τη σχέση η οποία υπάρχει μεταξύ ενός αντικειμένου και της αναλογίας του συνολικού χρόνου κοινωνικής εργασίας που απαιτήθηκε για την παραγωγή του...»[23]

Εάν τα αντικείμενα ως αξίες ανταλλαγής μπορεί να συγκριθούν ποσοτικά με μέτρο το χρόνο εργασίας που απαιτήθηκε για την παραγωγή τους, τότε συνεπώς αυτά μπορεί να αποτελέσουν αντικείμενο ανταλλαγής όπου ανάγονται σε ομοιογενή μονάδα του εργάσιμου χρόνου.

Όμως, με το χρόνο εργασίας δεν εννοούμε τον πραγματικό χρόνο που απαιτήθηκε για την κατασκευή ενός εμπορεύματος. Δεν μπορούμε να πούμε, για παράδειγμα, ότι ένα ζευγάρι παπούτσια αξίζει περισσότερο από κάποιο άλλο επειδή ο υποδηματοποιός ήταν λιγότερο ειδικευμένος ή επειδή δεν είχε τα κατάλληλα εργαλεία. Με το χρόνο εργασίας, ο Marx δεν εννοεί τον πραγματικό χρόνο εργασίας, αλλά τον «κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας» ο οποίος είναι ο μέσος όρος του αναγκαίου χρόνου για την παραγωγή του συγκεκριμένου εμπορεύματος στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο τεχνολογικής προόδου. Η έννοια του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας αναφέρεται στην αντιπροσωπευτική επιχείρηση (points to the representative firm), και όχι σε οριακό κόστος.[24] Δηλαδή, θα ήθελα να υπογραμμίσω ότι όταν ο Marx αναφέρεται στην εργασία, εννοεί την αφηρημένη, μη ειδικευμένη, ομοιογενή εργασία. Ο Marx ισχυρίζεται ότι «...ένα εμπόρευμα όσον αφορά την αξία του μετριέται μόνο ποσοτικά και πρέπει πρώτα να αναχθεί σε καθαρή και απλή ανθρώπινη εργασία».[25]

Γενικά, είναι εμφανές ότι η αξία χρήσης είναι απαραίτητη προϋπόθεση της αξίας ανταλλαγής. Καθένα προϊόν δεν μπορεί να θεωρηθεί εμπόρευμα παρά μόνο όταν ικανοποιεί κάποια ανθρώπινη ανάγκη. Επιπρόσθετα, ένα αντικείμενο δεν έχει αξία ανταλλαγής αν δεν είναι εμπόρευμα και δεν καθίστα-

23. *ό.π.*, σ. 102.
24. *ό.π.*, σ. 46, 612.
25. *ό.π.*, σ. 52.

ται εμπόρευμα αν δεν μπει στη διαδικασία ανταλλαγής. Από την αρχή της ιστορίας της ανθρωπότητας, οι άνθρωποι πάντοτε κατασκευάζουν χρήσιμα πράγματα. Όμως αυτά δεν ήταν εμπορεύματα μέχρι την εμφάνιση ενός συστήματος ανταλλαγής βασιζόμενου στον ομοιογενή, «κοινωνικά αναγκαίο» χρόνο εργασίας. Με άλλα λόγια, η αξία ανταλλαγής απορρέει από τη συμμετοχή των προϊόντων στην κοινωνική διαδικασία κυκλοφορίας και ανταλλαγής. Σε αντίθεση με την αξία χρήσης, η αξία ανταλλαγής δεν εκφράζει τη φυσική αλλά την κοινωνική ιδιότητα των πραγμάτων. Και την έχουν μόνο τα εμπορεύματα. Γι' αυτό, η αξία από μόνη της είναι η έκφραση των παραγωγικών σχέσεων μεταξύ παραγωγών εμπορευμάτων εκφραζόμενων μέσω των εμπορευμάτων τους.

Ο διπλός χαρακτήρας της εργασίας

Αυτό που υπογραμμίζει την εξίσωση δύο ανταλλαγέντων εμπορευμάτων είναι η κοινωνική εργασία που απαιτήθηκε για την παραγωγή τους. Η κοινωνική εργασία, ενσωματωθείσα στο εμπόρευμα, εμφανίζεται ως αξία του. Η αξία συνιστά το κοινωνικό περιεχόμενο που ενυπάρχει σε όλα τα εμπορεύματα και μας επιτρέπει να τα εξισώνουμε.

Ενώ τα εμπορεύματα —ως αξίες χρήσης— ικανοποιούν διαφορετικές ανάγκες όσον αφορά την αξία τους, είναι ποιοτικά ομοιογενή, διότι αντιπροσωπεύουν και ενσωματώνουν γενικά ανθρώπινη εργασία που αναλώθηκε στην παραγωγή τους.

Η ποιότητα των αντικειμένων, που καλείται αξία, είναι άγνωστη στη φύση και αποδίδεται σ' αυτά από τις συνθήκες της ανθρώπινης κοινωνίας, αποτελεί δε τη βάση, σύμφωνα με τον Marx, του διττού χαρακτήρα της ανθρώπινης εργασίας.

Ακριβώς αυτός ο χαρακτήρας της εργασίας ως παραγωγού εμπορευμάτων επεξηγεί τη διττή φύση του εμπορεύματος, που είναι η αξία και η αξία χρήσης. Από τη μια μεριά, η εργασία είναι μια συγκεκριμένη ιδιαίτερη δραστηριότητα που καταλήγει σ' ένα συγκεκριμένο προϊόν. Από την άλλη πλευρά, η εργασία γενικά είναι ανάλωση της ανθρώπινης εργατικής δύναμης. Η διαφοροποιημένη και συγκεκριμένη εργασία δημιουργεί την αξία χρήσης ενώ η αφηρημένη γενικά εργασία είναι η δημιουργία της αξίας. Και θα ήταν καλύτερα να την εξετάσουμε και από τις δύο πλευρές.

α. Συγκεκριμένη εργασία

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ένα εμπόρευμα, ως αντικείμενο που ικανοποιεί συγκεκριμένες ανάγκες, μπορεί να δημιουργηθεί με συγκεκριμένη εργασία.

Εάν συγκρίνουμε την εργασία δύο παραγωγών εμπορευμάτων, ενός υποδηματοποιού και ενός ξυλουργού για παράδειγμα, θα δούμε δύο ποιοτικά διαφορετικά είδη εργασίας. Η εργασία του υποδηματοποιού διαφέρει από την εργασία του ξυλουργού σε πολλά σημεία. Ο στόχος της παραγωγικής δραστηριότητας, τα εργαλεία και τα αντικείμενα της εργασίας, ο χαρακτήρας της παραγωγικής διαδικασίας, όλα είναι διαφορετικά και τελικά το αποτέλεσμα είναι διαφορετικό: ο υποδηματοποιός φτιάχνει παπούτσια και ο ξυλουργός έπιπλα. Η αναλωθείσα εργασία υπό τη συγκεκριμένη χρήσιμη μορφή της και η δημιουργία αξιών χρήσης καλείται «συγκεκριμένη εργασία».

Η συγκεκριμένη εργασία υφίσταται σε οποιαδήποτε κοινωνική μορφή παραγωγής και κατ' αυτόν τον τρόπο αποτελεί μια αέναη κατηγορία στην ιστορία της ανθρωπότητας. Αυτό συμβαίνει επειδή οι άνθρωποι πάντα (σε οποιοδήποτε κοινωνικοοικονομικό σύστημα) δημιουργούν αντικείμενα με αξία χρήσης, αντικείμενα τα οποία «απαιτούν» συγκεκριμένη εργασία.

β. Αφηρημένη εργασία

Παρ' όλες αυτές τις διαφορετικές μορφές, η εργασία των παραγωγών εμπορευμάτων έχει κάτι κοινό. Είναι η ανάλωση ανθρώπινης εργατικής δύναμης γενικά. Όπως αναφέρει ο Marx,

> «... η παραγωγική δραστηριότητα, αν αφήσουμε κατά μέρος την ιδιαίτερη μορφή της, δηλαδή τη χρησιμότητα της εργασίας, δεν είναι παρά ανάλωση της ανθρώπινης εργατικής δύναμης (...) του ανθρώπινου μυαλού, νεύρων και μυών».[26]

Εξετάζοντας τη διαδικασία παραγωγής εμπορευμάτων, εξισώνουμε την εργασία του υποδηματοποιού και του ξυλουργού. Θεωρούμε και τις δύο πανομοιότυπες από την άποψη της άσκησης εργατικής δύναμης σε μια χρονική περίοδο που μπορεί να καταμετρηθεί επακριβώς.

Με αυτόν τον τρόπο οποιαδήποτε μορφή εργασίας, ακόμη και η πλέον σύνθετη, μπορεί να αναχθεί σε χρόνο εργασίας. Και κατ' αυτόν τον τρόπο είναι δυνατόν να συγκριθούν και να ανταλλαγούν τα διάφορα εμπορεύματα. Έτσι, η αφηρημένη εργασία είναι η πηγή της αξίας των εμπορευμάτων και εκφράζεται μόνο διαμέσου της αξίας ανταλλαγής.

Μόνο διαμέσου της ανταλλαγής καθίσταται εμφανές ότι οι παραγωγοί εμπορευμάτων δουλεύουν ο ένας για τον άλλον. Η εργασία κάθε παραγωγού αντιπροσωπεύει ένα μέρος της συνολικής κοινωνικής εργασίας. Γι' αυτό, κα-

26. *ό.π.*, σ. 51.

τά τον Marx, η αφηρημένη εργασία είναι μια κεκαλυμμένη μορφή κοινωνικής εργασίας.

Είναι σαφές ότι η αφηρημένη εργασία είναι μια ιστορική μορφή εργασίας και ο κοινωνικός της χαρακτήρας υποδηλώνεται μόνο διαμέσου της ανταλλαγής.

Οποτεδήποτε συμβαίνει κάποια αλλαγή στην παραγωγικότητα, επηρεάζεται η συνολική αξία χρήσης και όχι η αξία ανταλλαγής. Με την ανάπτυξη της σύγχρονης τεχνολογίας και βιομηχανίας η ίδια ποσότητα χρόνου εργασίας δημιουργεί περισσότερα αντικείμενα. Όμως η αξία κάθε αντικειμένου μειώνεται αναλόγως, ώστε το συνολικό ποσόν αξίας παραμένει το ίδιο. Κατ' αυτόν τον τρόπο η κοινωνία παράγει το ίδιο ποσόν αξίας με την ίδια ποσότητα χρόνου εργασίας, ανεξάρτητα από το επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης.

Τελικά, πρέπει να τονίσω ότι η αφηρημένη και η συγκεκριμένη εργασία είναι δύο όψεις της μίας και αυτής εργασίας η οποία δημιουργεί ένα εμπόρευμα.

Το ποσόν της αξίας

Εάν πάρουμε ως δεδομένο ότι αξία είναι η αφηρημένη εργασία η ενσωματωθείσα σε ένα εμπόρευμα, το μέγεθός της (ή το ποσόν) καθορίζεται από την ποσότητα της απαιτηθείσας εργασίας. Όμως, οι διάφοροι παραγωγοί εμπορευμάτων καταβάλλουν διαφορετικό χρόνο εργασίας και διαφορετική ποιότητα εργασίας όταν κατασκευάζουν το ίδιο εμπόρευμα.

Αλλά αυτές οι διαφορές δεν έχουν καμιά σημασία για την αγορά. Η αξία είναι η κοινωνική ιδιότητα ενός αντικειμένου και το ποσόν της δεν καθορίζεται από το άτομο αλλά από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας. Όπως τόνισε και ο Marx:

> «Ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας είναι αυτός που απαιτείται για να παραχθεί ένα αντικείμενο υπό κανονικές συνθήκες παραγωγής, με τον ισχύοντα μέσο βαθμό ειδίκευσης και έντασης της εποχής.»[27]

Για παράδειγμα: ένας ξυλουργός κατασκευάζει μια καρέκλα σε 12 ώρες. Ένας άλλος ξυλουργός κατασκευάζει ακριβώς την ίδια καρέκλα σε 9 ώρες. Όμως «αναγνωρίζει» ότι ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας γι' αυτήν την καρέκλα είναι 10 ώρες. Συνεπώς, ο ξυλουργός που κατασκευάζει την καρέκλα σε λιγότερο χρόνο εργασίας απ' ό,τι είναι κοινωνικά αναγκαίο βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση γιατί θα πάρει, κατά τη διαδικασία της ανταλλαγής, ένα εμπόρευμα με αξία δέκα ωρών. Ενώ ο άλλος ξυλουργός θα χάσει δύο ώρες εργασίας για κάθε καρέκλα ο οποίος δεν θα αναγνωρίζεται από την κοινωνία.

---

27. *ό.π.*, σ. 47.

Παραγωγικότητα, εργασία και μέγεθος αξίας

Ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας για ένα εμπόρευμα (και, ως εκ τούτου, το μέγεθος της αξίας) αλλάζει ανάλογα με τις αλλαγές στην «παραγωγικότητα της εργασίας».* Η παραγωγικότητα της εργασίας εξαρτάται από διάφορες συνθήκες και σύμφωνα με τον Μάρξ

> «... προσδιορίζεται, μεταξύ άλλων, από τον μέσο όρο της ειδίκευσης των εργαζομένων, από το επίπεδο της επιστήμης και από το βαθμό της πρακτικής του εφαρμογής, από την κοινωνική οργάνωση της παραγωγής, από το μέγεθος και την απόδοση των μέσων παραγωγής και με φυσικές συνθήκες».[28]

Για παράδειγμα, εάν στην παραγωγή καρεκλών η παραγωγικότητα διπλασιαστεί λόγω αλλαγής της τεχνολογίας (εργαλεία, μηχανές κλπ.), τότε σε 10 ώρες παράγονται 2 καρέκλες αντί για μία. Συνεπώς, το μέγεθος αξίας το ενσωματωμένο στις 2 καρέκλες θα ισούται με 10 ώρες εργασίας. Έτσι η αξία της μιας καρέκλας θα είναι μόνο 5 ώρες εργασίας. Γι' αυτό:

> «Η αξία ενός εμπορεύματος ποικίλλει ανάλογα με την ποσότητα και αντιστρόφως ανάλογα με την παραγωγικότητα της ενσωματωθείσας εργασίας».[29]

Όμως δεν πρέπει να συγχέουμε την παραγωγικότητα της εργασίας με αυτό που αποκαλούμε «εντατικοποίηση της εργασίας». Φυσικά η εντατικοποίηση της εργασίας αυξάνει τον αριθμό εμπορευμάτων στη μονάδα του χρόνου, όπως επίσης και η παραγωγικότητα. Αλλά αυτή η αύξηση είναι κατ' αρχήν διαφορετική. Με την αύξηση της παραγωγικότητας υπάρχει αύξηση του αριθμού των παραγόμενων εμπορευμάτων στη μονάδα του χρόνου λόγω βελτίωσης των συνθηκών παραγωγής. Σε αντίθεση, η αύξηση της εντατικοποίησης της εργασίας* είναι αποτέλεσμα αυξηθείσας ανάλωσης της ανθρώπινης εργασίας. Ας ξαναγυρίσουμε στην παραγωγή καρεκλών: εάν διπλασιαστεί η εντατικοποίηση της εργασίας, τότε μπορούμε να κατασκευάσουμε 2 καρέκλες σε 10 ώρες αντί για μία. Όμως, οι δύο καρέκλες θα έχουν ακόμη αξία 20 ωρών εργασίας σύμφωνα με την προηγούμενη ένταση. Έτσι, στην πραγματικότητα, η αξία της καρέκλας θα είναι η ίδια όπως και προηγουμένως.

---

* Με τον όρο «παραγωγικότητα της εργασίας» εννοώ τον αριθμό των εμπορευμάτων που κατασκευάζει ένας εργαζόμενος σε μία χρονική μονάδα. Η παραγωγική δύναμη της εργασίας είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα της συγκεκριμένης εργασίας γιατί εκφράζεται διά του αριθμού των εμπορευμάτων (ποσότητα της αξίας χρήσης).

28. *ό.π.*, σ. 47.

29. *ό.π.*, σ. 48.

* Με τον όρο «εντατικοποίηση της εργασίας» αντιλαμβάνομαι την ανάλωση της εργατικής δύναμης στη μονάδα του χρόνου.

Γενικά, στην παραγωγικότητα της εργασίας, ο αριθμός των εμπορευμάτων αυξάνεται, η αξία κατά μονάδα μειώνεται και το σύνολο της αξίας παραμένει το ίδιο. Η αύξηση της εντατικοποίησης της εργασίας αυξάνει επίσης τον αριθμό των εμπορευμάτων, αλλά σ' αυτή την περίπτωση αυξάνεται επίσης και η συνολική αξία και έτσι η αξία κατά εμπόρευμα παραμένει η ίδια.

Το μέγεθος της εργασίας (απλή και σύνθετη εργασία)

Ένας οικονομολόγος θα έλεγε ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχει τρόπος καταμέτρησης του μεγέθους της εργασίας. Θα μπορούσε να επιχειρηματολογήσει υποστηρίζοντας ότι στην εργασία ενυπάρχουν τόσα πολλά είδη και ποιότητες που καθιστούν αδύνατη μια τέτοια καταμέτρηση.

Η εργασία μιας ώρας ενός ατόμου δεν είναι τόσο καλή όσο η αντίστοιχη ενός άλλου. Η εργασία ενός κοσμηματοποιού είναι πιο εξειδικευμένη από την εργασία ενός αρτοποιού, ενώ η εργασία ενός αρτοποιού είναι πιο εξειδικευμένη από αυτήν ενός καθαριστή και ούτω καθεξής. Εάν θα έπρεπε να ασχοληθούμε μόνο με ένα είδος εργασίας δεν θα υπήρχε κανένα πρόβλημα. Θα μπορούσαμε να εκφράσουμε ποσοτικά τη διαφορά μεταξύ της παραγωγικότητας ενός καλού και ενός κακού αρτοποιού. Αλλά πώς μπορούμε να συγκρίνουμε ποσοτικά την εργασία ενός αρτοποιού ή ενός ηλεκτρολόγου; Ο Marx προσπαθεί να εξηγήσει τη διαφορά με τον παρακάτω τρόπο: Οι αντίστοιχες αξίες διαφόρων ειδών εργασίας συμπίπτουν με τις αξίες οι οποίες είναι αναγκαίο να χρησιμοποιηθούν για να παραχθεί επαρκής ποσότητα κάθε είδους. Όσο πιο εξειδικευμένη ή σύνθετη είναι η εργασία, τόσο περισσότερος χρόνος εργασίας απαιτείται για να ειδικευτεί επαρκώς ο εργαζόμενος ώστε να κατέχει το επάγγελμά του.

Αυτή η ανάλωση χρόνου λαμβάνεται υπ' όψη στη δημιουργία της αξίας. Αυτό σημαίνει ότι οι εργαζόμενοι με διαφορετική ειδίκευση δημιουργούν αξίες διαφορετικού μεγέθους κατά τον ίδιο χρόνο εργασίας. Έτσι, εργασία μιας ώρας ενός αρτοποιού δεν μπορεί να ισούται απλώς με την εργασία μιας ώρας ενός ηλεκτρολόγου. Τότε πώς μπορούμε να κάνουμε συγκρίσεις; Για να κάνουμε σύγκριση, πρέπει να αναγάγουμε οποιοδήποτε είδος εργασίας, ακόμη και την πλέον σύνθετη, σε απλή εργασία.

Με τον όρο «απλή εργασία» εννοούμε την ανειδίκευτη εργασία. Αυτή η αναγωγή (από τη σύνθετη στην απλή εργασία) γίνεται όχι συνειδητά από τους ανθρώπους αλλά ασυνείδητα κατά τη διαδικασία ανταλλαγής εμπορευμάτων.

Επειδή υπάρχει μόνο ποσοτική διαφορά μεταξύ διαφόρων ειδών εργασίας εκλαμβανομένης ως αφηρημένης εργασίας, συνάγεται ότι οποιαδήποτε ποσότητα ειδικευμένης εργασίας μπορεί να εκφραστεί μόνο ως ορισμένη ποσότητα απλής εργασίας. Με άλλα λόγια, οποιαδήποτε εργασία μετράει μόνο ως πολλαπλασιαζόμενη απλή εργασία. Σύμφωνα με τον Marx:

«... Ένα εμπόρευμα μπορεί να είναι προϊόν της πλέον εξειδικευμένης εργασίας, αλλά η αξία του, εξισώνοντάς το με το προϊόν της απλής ανειδίκευτης εργασίας, να αντιπροσωπεύει μόνο μια καθορισμένη ποσότητα της τελευταίας.»[30]

Η εργατική δύναμη ως μοναδικό εμπόρευμα

Εάν η αξία ανταλλαγής είναι ένα από τα αποτελέσματα της καπιταλιστικής οικονομίας, τότε γιατί προσμετρείται μόνο από ένα από τα αποτελέσματά της, τη ζωντανή εργασία; Επιπρόσθετα, εάν η εργατική δύναμη από μόνη της είναι ένα εμπόρευμα, πώς μπορεί να μετρηθεί η αξία ανταλλαγής της; Σύμφωνα με τον Marx, η εργατική δύναμη είναι ένα μοναδικό εμπόρευμα και είναι λάθος οποιουδήποτε οικονομολόγου να τη θεωρεί κοινό εμπόρευμα. Η εργατική δύναμη, ενώ δεν έχει καμιά αξία από μόνη της, προσδίδει αξία σε άλλα αντικείμενα. Πράγματι ο εργαζόμενος πουλάει την εργατική του δύναμη στον καπιταλιστή. Αλλά όταν ο καπιταλιστής χρησιμοποιεί αυτό το εμπόρευμα –την εργατική δύναμη– για να κατασκευάσει άλλα εμπορεύματα, τότε η εργατική δύναμη προσδίδει αξία υψηλότερη από τη δική της αξία ανταλλαγής (την αξία την οποία απέκτησε ο καπιταλιστής όταν αγόρασε την εργατική δύναμη).

«Η εργατική δύναμη είναι μοναδική ως εμπόρευμα διότι η αξία χρήσης της δημιουργεί νέα αξία, και έτσι είναι το μοναδικό εμπόρευμα που όταν ανταλλάσσεται μπορεί να αποδώσει περισσότερη αξία απ' όση το ίδιο κατέχει. Είναι εμφανές ότι κανένα άλλο εμπόρευμα, ούτε πρώτη ύλη, ούτε μηχάνημα, ούτε η γη, εκτός αν ασχοληθούμε με το μυστικισμό, δεν είναι μοναδικό με τον τρόπο που είναι η εργασία».[31]

Το μοναδικό δυνατό μέτρο της παραγωγικής διαδικασίας η οποία ενέχει μηχανήματα, πρώτες ύλες και εργατική δύναμη, είναι ο χρόνος εργασίας της ζωντανής εργασίας.[32] Γενικά, η χρησιμότητα της έννοιας της εργασίας ως ενσωμάτωσης της αξίας εξαρτάται από οκτώ βασικές προϋποθέσεις τις οποίες χρησιμοποιεί ο Marx στην ανάλυσή του:

1. Η εργασία που ενυπάρχει σε όλα τα εμπορεύματα πρέπει να αναχθεί σε έναν κοινό παράγοντα αποκαλούμενο «αφηρημένη εργασία».
2. Η εργασία μπορεί να καταμετρηθεί σε μονάδες χρόνου.
3. Μόνο ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας αντιπροσωπεύεται ως αξία.
4. Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας συνοδεύεται από μείωση της αξίας του εμπορεύματος ίση προς τη μείωση του χρόνου εργασίας.

30. *ό.π.*, σ. 51.

31. P. Walton και A. Gamble, *From Alienation to Surplus Value*, σ. 203, Sheed and Ward (1979).

32. *ό.π.*, σ. 204-205.

5. Η αύξηση της έντασης της εργασίας δεν συνοδεύεται από μείωση της αξίας του εμπορεύματος.
6. Η ποικιλία εξειδίκευσης της εργασίας υπόκειται σε καταμέτρηση σε μονάδες ανειδίκευτης εργασίας.
7. Η εργατική δύναμη είναι ένα μοναδικό εμπόρευμα και δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να θεωρείται ως ένα κοινό εμπόρευμα.
8. Η ανάλωση εργασίας πρέπει να ικανοποιεί μια συγκεκριμένη ανάγκη.

3. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στη θεωρία της εργασίας αξίας του Marx, η διαδικασία της εργασίας κατέχει κεντρική θέση: η έννοια της εργασίας διευκρινίζει την πηγή του πλούτου και δίνει ένα παράδειγμα της αποτελεσματικής ανθρώπινης δραστηριότητας. Για τον Marx η εργασία συνιστά «μια φυσική» κατάσταση για όλα τα ανθρώπινα όντα, «... μια κατάσταση ανταλλαγής της ύλης μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης». Στο βαθμό που η εργασία είναι χρήσιμη, καθίσταται «μια αέναη αναγκαιότητα επιβαλλόμενη από τη φύση»· με τον όρο χρήσιμη εργασία ο Marx εννοεί «... την παραγωγική δραστηριότητα συγκεκριμένου τύπου και με συγκεκριμένο στόχο».[33]

Η έννοια της εργασίας, η οποία παρέχει στον Marx ένα παράδειγμα αποτελεσματικής ανθρώπινης δραστηριότητας, διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο σε όλο το *Κεφάλαιο*. Για παράδειγμα: ο Marx στα τελευταία κεφάλαια αυτού του βιβλίου έπρεπε να ανασκευάσει τις ατομικιστικές απκαι τα αισιόδοξα συμπεράσματα των θεωρητικών της κλασικής πολιτικής οικονομίας. Πέτυχε στην επιχειρηματολογία του αναλύοντας τον συνεργατικό χαρακτήρα της παραγωγής στο καπιταλιστικό σύστημα και «... τη δημιουργία μιας νέας δύναμης, δηλαδή τη συλλογική δύναμη των μαζών».[34] Αναμφίβολα ο Marx ήταν ο μόνος θεωρητικός που ανέπτυξε μια συνεπή θεωρία της εργασίας αξίας. Και αυτό συνέβη γιατί προσδιόρισε

> «... τον καπιταλισμό ως ιδιαίτερο στάδιο της ανθρώπινης ανάπτυξης, το οποίο χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερη μορφή αλλοτρίωσης. Αλλά η άποψή του στο πρόβλημα της θεωρίας της εργασίας αξίας ήταν επίσης ένα μεγάλο θεωρητικό επίτευγμα στην οικονομική θεωρία, εκτός του ότι συνιστά δικαίωση του σημείου εκκίνησης της διαλεκτικής του για την εργασία».[35]

33. *Capital*, I, σ. 49.
34. *ό.π.*, σ. 357-358.
35. P. Walton και A. Gamble, *ό.π.*, σ. 205.

Η θεωρία της εργασίας αξίας του Marx εμφανίζεται ως επιβεβαίωση του ιστορικού δικαιώματος όσο και μια έκθεση επιστημονικής πράξεως. Η ανάλυσή του της έννοιας της εργασίας συνιστά ένα αίτημα: ότι δηλαδή καθένας πρέπει να διαθέτει την εργασία του ελεύθερα και συνειδητά και ότι πρέπει να επωφελείται από αυτήν. Το να αρνούμαστε την αξία της εργασίας σημαίνει, κατά τον Marx, ότι συγχωρούμε την εκμετάλλευση και εξουθενώνουμε ανθρώπινα όντα. Ο Ricardo, σε ένα γράμμα προς τον McCulloch, αναφέρει:

> «Μερικές φορές νομίζω ότι εάν επρόκειτο να ξαναγράψω το κεφάλαιο για την αξία που συμπεριλαμβάνεται στο βιβλίο μου, θα έπρεπε να αναγνωρίσω ότι η σχετική αξία των εμπορευμάτων διέπεται από δύο αρχές αντί για μία, δηλαδή τη σχετική ποσότητα της αναγκαίας εργασίας για την παραγωγή των εμπορευμάτων και την αναλογία κέρδους για το διάστημα που το κεφάλαιο παρέμεινε αδρανές μέχρι να διατεθούν τα εμπορεύματα στην αγορά.»[36]

Αλλά, εάν ο Ricardo τροποποίησε ελαφρά την άποψή του, ο Marx δεν αναγνωρίζει κανένα στοιχείο εκτός από την εργασία. Ακόμη και όταν τροποποίησε τη θεωρία του στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, συνέχισε να επιμένει ότι μόνο η εργασία είναι η βάση της αξίας και τίποτε άλλο.

36. J.H. Hollander, *Letters of David Ricardo to J.R. McCulloch*, σ. 71, Publications of the American Economic Association.